

Szeged, hanem a magyar városok zömének fejlődésében már ekkor megtalálható az az ellentmondás, hogy miközben igyekeztek kiszabadulni a feudalizmus szorításából, közben ők maguk is földesurakká váltak, jobbágyfalvak birtokosai lettek. Szeged történetét is végigkíséri ez a sajátos, a magyar gazdasági és társadalmi fejlődésből következő strukturális vonás egészen 1945-ig. A monográfia következő kötetei e témáról nyilván élesebben fognak szólni a XVIII—XIX. század eseményeinek tárgyalásánál.

Összefoglalva a kötet jelentőségét, úgy látom, hogy nemcsak egy város történetének magasszintű, a szegedi közvélemény által mindig ambicionált és megbecsült előző kutatások eredményeit felhasználó és természetesen túlhaladó, a marxista történet szemlélet pilléreire épített értékes helyi monográfiáról beszélhetünk, hanem a magyar várostörténeti kutatás számára fontos eredményeket produkáló munkáról is.

Szükségesnek tartom azonban, hogy két olyan megjegyzést tegyek, amely a kötet tartalmával nem függ össze. A lényegesebb a kötet példányszámával kapcsolatos: nagyon sajnálatos, hogy ez a magas színvonalú, a magyar várostörténeti kutatások szempontjából is fontos kiadvány könyváru forgalomban legfeljebb napokig volt, vagyis gyakorlatilag hozzáférhetetlen. A megjelent 3000 példány az igények kielégítésére nyilván elégtelen. Minthogy azonban ennek valószínűleg szigorú gazdasági (pénz, papír) korlátai vannak, aligha tehető érte szemrehányás bárkinek is, a recensens legfeljebb költői kérdést tehet ezzel kapcsolatban.

A recensensnek, aki valamikor ebben a városban kezdte tudományos pályáját, végezetül csak az lehet a kívánsága, hogy a város múltjához és a város történetének eddigi kutatóihoz méltó vállalkozás sikerrel járjon és beteljesüljön. A szerkesztő bizottság az 5. kötet megszületéséig őrizze meg szervezőkészségét és erélyét, a szerzői gárda tekintse példaképnek és követendő mintának az első kötet színvonalát, a mecénás város tanácsának pénzeszládjából pedig soha ne hiányozzék az a nem kis pénzmennyiség, amely ehhez az országos jelentőségű helytörténeti vállalkozáshoz nélkülözhetetlen.

BÁNKÜTI IMRE

Szeged története 2.

Amint az országos példa mutatja, 80-100 évenként érnek meg arra a feltételek a történelmi változások és a történetírás fejlődése nyomán, hogy egy-egy település múltjának eseményeit újra feldolgozzák. Az elődök nyomán haladó kutatók munkáját megkönnyíti a korábban feltárt tények ismerete, és a történelem elődök eredményei újabb megállapításokra ösztönöznek. Eddig feltáratlan források felkutatásával és korszerű módszerek segítségével lehetőség nyílik a múlt valóságának, alapvető törvényszerűségeinek mélyebb feltárására. A Dél-Alföldön számos falutörténet mellett ezt a célt szolgálják a városok históriáját bemutató monográfiák is. Szeged 5 kötetre tervezett története mellett készülő-

Szeged története 2. 1686—1849. Szerkesztette: Farkas József. Szeged, 1985.

félben van Békéscsaba, Csongrád, Hódmezővásárhely (az első kötet már meg is jelent), Gyula és Szentés monográfiája is.

A jó visszhangot kapott első után példás gyorsasággal jelent meg Szeged történetének második kötete is, amely a török kiűzésétől, a város felszabadulásától a polgári forradalom és szabadságharc végéig mutatja be a város történetét. A szerzőknek módjuk nyíltott annak vizsgálatára, hogy a város, mint jelenség a történelmi események során lakóinak cselekedetei, a változásokra reagálása nyomán miként alakult, fejlődött. A benne élők a helyi energiákat (földrajzi, közlekedési helyzet, igazgatásban játszott szerep stb.) milyen mértékben használták ki, milyen kapcsolatot teremtettek a közvetlen vidékkel és távolabbi régiókkal.

A vállalt feladatot *Farkas József* kötet szerkesztő irányításával, aki maga is részt vett az iparról és a kereskedelemről írt fejezetek készítésében, L. Csajági Réka (ipar), Eperjessy Géza (ipar, kereskedelem), Gergely András (társadalomtörténet, szellemi kultúra), Juhász Antal (anyagi kultúra), Kováts Zoltán (demográfia), Nagy Zoltán (városképtörténet), Rákos István (mezőgazdaság), Szakály Ferenc (a város felszabadulása, Rákóczi-szabadságharc), Szántó Imre (forradalom, szabadságharc), Szörényi László (szellemi kultúra), Vass Előd (városigazgatás) végezték el. A tárgyalat másfél évszázad során a város a fejlődésében bekövetkezett XV—XVI. századi csúcs után mélyről indulva történetének egy újabb fényes szakaszába ért, amely a reformkori előzmények után a forradalom és szabadságharc idején teljesedett ki igazán. Szeged 1848—49-ét Erdei Ferenc a városnak mint alföldi mezővárosnak fejlődési csúcscsaként értékelte.

A kötet az adott időszakot, a Rákóczi-szabadságharc és 48/49 ideje kivételével a hagyományos marxista megközelítésben (gazdaság, társadalom, művelődés) tárgyalja, a hagyományos fejezeteket demográfiai, igazgatás- és életmódtörténeti részek egészítik ki. Az egyes témák az egész korszakot átívelik, amely egymásmellettiiséget eredményez. Jó ez a szaktudós számára, aki egy-egy témát azonos helyen talál meg, kevésbé szerencsés az érdeklődő olvasó számára, aki inkább egy általános várostörténetben szeretne eligazodni, tájékozódva annak esetleg egy kisebb szakaszában. A szerkesztés a kötetben mindvégig törekedett az arányosságra, amelyet sikerült is megvalósítania, talán a társadalomtörténetnek szentelhetett volna nagyobb terjedelmet.

A monográfia szerzőinek a fejezetek elkészítésekor kettős munkát kellett végezniük, egyrészt az összefoglalás, rendszerezés lett volna a feladatuk, másrészt mivel a fejezetek írásakor igen kevés már meglévő tanulmányra építhettek — fő bázisul Reizner vonatkozó kötete szolgált —, alapkutatásokat is kellett folytatniuk, természetesen a témától függően hol többet, hol kevesebbet. Magunk részéről éppen az alapos feltáró munka nyomán készült fejezeteket tartjuk igazán időtállóknak. Eredményeikre még hosszú ideig építhet az országos és a helyi kutatás.

Az elvégzett alapkutatások és az országos szakirodalom használata alapján a szerzők bizonyították, hogy a helytörténetírást magas szinten művelik, megállapításaik értékessé, időtállóvá teszik a kötetet. Szakály Ferenc történetírói vénával, imponáló tárgyismerettel, és elsőként felhasználva az 1697-es palánki telekkönyv adatait, írta meg a török kiűzésétől a szabadságharc végéig terjedő részt. Az első kötetben könyvnyi terjedelmű részt alkotott Szakály Ferenc lebilincselő stílusban adja elő mondanivalóját, a telekkönyv és az alsóvárosi fe-

rencesek által vezetett anyakönyv alapján számos új következtetésre jut, sőt, arra is van ideje, hogy a korszakra jellemző egyéni sorsokat (például Kis Miska) bemutasson.

Bár lakosai többségükben kuruc érzelműek voltak, a várost, mint fontos stratégiai pontot a városparancsnokok mindvégig megtartották a császáriak kezén. A katonák és a kamarai tisztségviselők szinte korlátlan befolyása a szabadságharc után csak lassan szűnt meg. A folyamatnak fontos állomása volt a szabad királyi városi jog visszaszerzése, amely a környező települések közül jogilag is kiemelte Szegedet, megadta a lehetőséget a balkáni stílusú frontier telep számára, hogy egységes arculatú várossá fejlődjön. Az átalakulás folyamata részleteiben jelen van a műben, keveset olvashatunk viszont arról, hogy a város milyen helyet foglalt el a közelebbi és távolabbi régió településeinek hierarchikus rendjében. Jóllehet Szeged első és második piackörzetében (15-20, illetve 60-80 km-es körben) nem akadt olyan város, amely versenyre kelhetett volna földrajzi és jogi helyzetéből adódó lehetőségeivel. Vásárhely, Makó és Szabadka sem rendelkezett olyan feltételekkel, mint városunk, sőt, az előbbi kettő, míg Szeged ha kompromisszumosan is, de le tudta zárni a kun puszták ügyét, és maga is játszott földesúri szerepet (Tápé, Kistelek), az egész korszakon át harcban állt földesurával. Amíg tehát közvetlen körzetében a város megőrizte előnyös helyzetét, középkori státuszához viszonyítva a távolsági kereskedelem terén is egyre fejlődő Temesvár és Újvidék mellett pozíciót veszített. Bár a városi tanács tekintélye szempontjából inkább előnyös, a település további sorsát illetően bizonyára negatív hatással volt az, hogy több szervezet igazgatási központja nem Szegedre került. A megye székhelyét Szegvára tették, a Csanádi Püspökség és a kerületi katonai parancsnokság központja Temesvár lett. Így vonzáserejét, városiasodását elősegítő tényezőket veszített el máshová helyezésükkel a város.

Olvasmányos és tanulságos fejezet szól a város népesedési viszonyairól, amelyben a demográfiai adatokon túl a közegészségügyi állapotot bemutató részek is helyet kaptak. A szerző, aki a Debrecen-monográfiában ugyancsak a népesedési helyzetről írt, több oldalról megvilágítja a demográfiai helyzet változásainak dinamikáját, összefüggéseit. Bár a táblázatok sokszor csak a kötetek terjedelmét növelik, itt nem szükségtelenek, sőt szívesen vettünk volna még egy összesítést arról, pontosan melyek azok a települések, ahová a szegediek kirajzottak. Joggal igényli a szerző e téren végzett további munkálatokat nemcsak Szeged, hanem a régió vonatkozásában is, hiszen kevés adatot tudunk a Szentek környékiek Torontáltorda vidékére és a vásárhelyiek egy csoportjának Torontálvásárhelyre költözéséről.

A településtörténeti monográfiák írói a XVIII. századi fejezetek készítésekor a forráslehetőségektől csábítva legtöbb esetben képtelenek elkerülni az unalmas gazdaságtörténeti adatok vég nélküli ismertetését, az addigi lendületes előrehaladás kátyúba jutva elakad. A tempó lassulását itt sikerült elkerülnie Rákos Istvánnak, aki igen lelkiismeretes kutatómunka után írta meg fejezetét. Pontosan fogalmazott mondatai mögött érezzük, hogy sokszor oldalnyi részek tömörítésére törekszenek. A hódmezővásárhelyi monográfiában is dolgozó szerző a dél-alföldi mezővárosok határhasználatának termelési, termesztési formáinak, a tanyás gazdálkodás kialakulásának kiváló ismerője. Számos újszerű megállapítása gazdagítja a XVIII—XIX. századi magyar gazdaságtörténetet. A parlagon hagyott gazdaságtörténetre vonatkozó megállapításai különösen figyelemre méltók. Véle-

ményünk szerint nemcsak a XVIII. században — az adatok hiánya bizonyítja —, a középkorban sem volt jellemző vidékünkre a szabályozott nyomásos rendszer. A földbőség következtében jobbra a vad talajváltó gazdálkodás uralkodott, és élt tovább a török koron át a XIX. század elejéig. A robbanásszerű változás a gazdálkodás módjában a török és a napóleoni háborúk idejében következett be. Helyesen állapítja meg a szerző, hogy az ugarolásnak (a vad talajváltásnál fejlettebb forma) a kapások megjelenése vetett véget, de nem egy csapásra, hanem több évtizedre terjedő időszakban. A szerző által a 200 ezer holdas város mezőgazdaságáról írottakat egy recenzió keretében bemutatni, részleteibe máson értékelni lehetetlenül, annyit azonban még megemlítünk, hogy igényességre vall a párhuzamok keresése Debrecen gazdaságával.

Rákos István megállapítja: 1777-ben Szeged agrárváros volt. Éppen ebből kiindulva merül fel bennünk a kérdés, vajon városképző erőként tekinthetjük-e az alföldi városok esetében a XVIII. század második és a XIX. század első felében a mezőgazdaságot, avagy nem. Erdei Ferenc a későbbi korokra vonatkozóan a nagy határú alföldi mezővárosokban annak tekinti. Érdemes lett volna ezt a kérdést megvizsgálni Szeged esetében is. Akárcsak azt, hogy a tanya és város kapcsolata egyenértékű-e a falu—város kapcsolattal. Módosulhatott volna az a kép, amely alapján Bácskai Vera és Nagy Lajos Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban című, alapműként felfogható könyvükben írtak, ahol nyilván mert nem rendelkeztek elég adattal hozzá, és feladatuknak sem érezték vizsgálatát, a város és tanya kapcsolatot nem tekintették a falu és város kapcsolatával egyenrangúnak. Véleményünk szerint pedig valami hasonlóról lehet szó. Mindenesetre nem véletlen az, hogy a nagy tanyás határú mezővárosok körül kevés falu született, tehát valamiféle faluhelyettesítő szerepet is hordoztak a tanyák.

Amikor a mezőgazdaság városképző erejéről és a tanya—város kapcsolatról szólunk, már a társadalomtörténetről beszélünk, amelyet a kötetben remek tollal, nagyívű gondolatokat egymás után sorakoztatva Gergely András készített. Folyamatában mutatja be a város társadalmi karakterét megadó erők küzdelmét, közben régióképet is megrajzol, és elemzi a városnak és környékének kapcsolatát a központ és vidéke szempontjából. Fejtegetéseit többszörös terjedelmre nyújtva még szívesebben olvastuk volna, annál inkább, mert korrekt, tényeken alapuló megállapításain is átsüt a város iránt érzett szeretet érzése. A liberalizmus szegedi története, az országgyűlési követek szereplése, akiknek haladó szellemű fellépéséből is kirajzolódik a szegedi polgárság liberalizmusának arca, még akkor is több oldalt érdemelt volna, ha tudjuk, hogy a kötet alaposan túllépte eredetileg tervezett terjedelmét. Annál is inkább, mert Szeged impozáns 48—49-es szereplésének egyik kulcsát végeredményben az említett liberális erők tartották kezükben.

A mű társadalomtörténeti fejezetére tett megjegyzéseink után térjünk vissza a gazdaságról szóló egység további részeire. A város iparát bemutató fejezetet többen írták. Főképp a céhes iratokra támaszkodva tárgyalják a céhes ipar szerepét és helyzetét. A korszak vége felé már hanyatló céhes viszonyok bemutatásánál — jellegzetesen szegedi ipar nem is volt — színesebb feldolgozásra adtak lehetőséget a céhen kívüli iparágak. A malomipar, a hajókészítés, a szeszgyártás, szappanfőzés, salétromkészítés, gyékényszövés, téglágetés stb. közül a jellegzetesen szegedi iparág képviselőinek, a faragóknak a világát olvastuk a legnagyobb érdeklődéssel. Végeredményben a szegedi ipar ebben az időben csak

a helyi lakosság igényeit látta el, ha az országos helyzet felől nézzük, kevésbé tarthatjuk jelentősnek, ám ha a közvetlen vidék iparára tekintünk, amely ugyancsak a lakosság alapigényeit elégítette ki, és amelyben a céhes iparon kívüli tőkés vállalkozást egy-két szeszfőzden kívül nem találunk, mégiscsak a szegedi ipart kell a tájék legjelentősebbjeként említeni. Az a visszafejlődési folyamat, amely a XVI. század végén a közép-kelet-európai régióban lejátszódott, és amelyet közelebbi pátriánkban felerősített a majd 150 évig tartó török függés, a gazdaság ágazatai közül legtovább az iparra hatott bénítólag, de a kultúra szférájának fejlődését is hosszú ideig gátolta.

Míg az ipar kevésbé játszott szerepet a város karakterének kialakításában, annál nagyobb jelentőségű volt a kereskedelem, amely a középkor századai óta illette a várost, gyarapította lakói gazdagságát. A kereskedelmi élet alakulását a szerzők, elsősorban Farkas József, a témához méltó módon írták le. A kereskedés feltételeit széleskörűen tárgyalja az indító rész, majd nyomon követhetjük, miként helyeződött át a hangsúly az állatkereskedelemtől a gabonáéra, és milyen jelentősége volt a dohánynak. A város kereskedelmi kapcsolatait több térképmelléklet illusztrálja. A hídkinyitási napló adatai alapján számos új megállapítást tartalmaz a fejezet, közülük az egyik figyelemre méltó: a szegedi hajótulajdonosok legtöbbször, a szegedi nábob, Zsótér János is, nem kereskedőként, hanem szállítóként működött, és halmozta fel mesés vagyonát. A kereskedelemmel együtt a XIX. század első felében fellendült a vízi szállítás, de az árucikkek listája a középkor óta csak a gabonával és a dohánnyal bővült. Hagyományosan megmaradt az állat, a bor és a fa jelentősége, bár a boré a török idők után soha sem tett akkora jelentőségre szert, mint a középkorban. A szegedi kereskedők akcióradiusza is csökkent a középkorhoz képest, több, akkor még kevésbé jelentős hely nagy tőkeerőt képviselő kereskedőivel kellett a szegedieknek osztozniuk a hasznon, azonban így is óriási vagyonok halmozódtak fel, és maga a kereskedelem az egyik legfontosabb városfejlesztő tényezőnek bizonyult. A fejezetnek nagy érdeme: a társadalomtörténethez számos jól használható adatot tárt fel.

Az alapos forráskutatásra épülő részek közé tartozik még az Életmód és tárgyi ellátottság című, amelyet Juhász Antal írt, valamint a város igazgatásáról szóló fejezet. Az előbbi nemcsak témájával, hanem olvasmányossága révén is számíthat az érdeklődésre a néprajz és szociográfiai érdeklődésű olvasók körében, akik pontos képét láthatják e sorokból annak, hogy milyen környezetben telt el a különböző társadalmi rétegekhez tartozó családoknak az élete. A leírásból úgy tűnik, hogy a szegények kivételével a társadalom többi része a XVIII—XIX. század fordulójától kezdve lépett át vidékünkön a középkorias berendezésű életből egy magasabb fokúba, amelynek számos emlékével még ma is találkozhatunk a mindennapi élethez szükséges tárgyak világában és helyenként a gondolkodásmódban. Az igazgatástörténeti fejezet számos apró adatot tartalmaz. Jó lett volna, ha az igazgatási szervezet struktúráját a szerző táblázatba foglalta volna. Így szemléltetve a helyzetet, a mai ember előtt világosabb lenne a korábbi városigazgatás szervezeti felépítése.

A települések művelődéstörténete mindenkor szoros összefüggésben áll gazdasági lehetőségükkel, társadalmi szerkezetükkel, történelmi múltjukkal és hagyományaikkal. Ez utóbbit illetően Szegeden folytonosságról mindössze a ferences templom és kolostor tekintetében beszélhetünk. Tevékenységük révén lett a város lakossága szinte teljesen egységesen katolikus vallású, amely hosszú

ideig megszabta a helyi kulturális életet is. Nagy időnek kellett eltelnie, amíg a város sajátosan egyéni világi kulturális arca kirajzolódott, amelyet személyében a tüzes dalmát vérével magyar Dugonics András, majd a tehetségével és vagyonával jól sáfárkodó Vedres István képvisel. Kellő tisztelettel adóztak az utódok, amikor 30 oldalon méltatták tevékenységüket.

Miként a művelődéstörténet szerzői, a forradalom és szabadságharc szegedi eseményeinek írásba foglalója, Szántó Imre sem vállalkozhatott arra, hogy a téma kutatása során tett mélyfúrásait bemutassa. A kapott négy szerzői ívbe még némi visszatekintést is bele kellett zsúfolnia, azonban a Szeged történetének fényes napjairól készült pontos és intelligens összefoglaló minden lényeges eseményre kitér. Bízunk abban, hogy a szerző részletekre is kiterjedő kutatásainak eredményeit hamarosan olvashatjuk a város forradalom és szabadságharc alatti történetéről írott terjedelmesebb művében.

Egy 850 oldalas műről részletekre kiterjedően nem lehet értékelést adni, a recenzens néhány lényeges összefüggést érintő elemző megjegyzéseiről és első benyomásairól adhat számot. Nem részletezheti azt a sok aprómunkát, fáradozást — csak elismerő szavai lehetnek e tekintetben —, amelyek elengedhetetlenek egy ilyen formátumú mű elkészítésekor. Pedig ezek alkotják az alapját annak, hogy a szerkesztőnek és a szerzőknek sikerült megoldaniuk feladatukat: Szeged történetének a bemutatását. Bízunk abban, hogy a kötetet hosszú évtizedekig forgatják majd a város XVIII—XIX. századi története iránt érdeklődő olvasók.

BLAZOVICH LÁSZLÓ

Táguló dimenziók

MÁNDY STEFÁNIA VAJDA LAJOS-MONOGRÁFIAJA

Szorogató érzés végigolvasni Vajda Lajos utolsó, kórházból írt leveleit. A harminchárom éves alkotót néha a remények és a kíváncsiságok éltetik, máskor viszont bizonytalanságok, félelmek gyötrik. Egyik legutolsó fogalmazásában arról ír: úgy érzi magát, mint a kisgyerek, amelyik eltévedt egy sötét erdőben. Aztán a nekrológok, méltatások következnek a kötetben. És a művész első igazi felfedezője, Kállai Ernő ugyancsak egy magányos emberre emlékezik: „Sorsa arra ítélte, hogy a közöny és az értetlenség légüres terében alkosson, habár a fiatalabb művésznemzedék legfőbb erőit képviselte” (209. l.). Szerencsére évtizedeinkre valamelyest megváltozott Vajda művészeti, közéleti pozíciója. Főként az előbbi. Hisz ki vitatja ma már, hogy a magyar avantgárde legegységesebb, legösszetettebb, legmagasabb rendű művészi teljesítménye az övé? S ki ne tudna a kisebb-nagyobb emlékkiállításokról, a mennyi Vajda-inspiráció található kortárs festőink, grafikusaink alkotásaiban?

A nagyközönség azonban nemigen érzékeli e formai, szellemi kötődéseket. Vajda Lajos ugyanis még korántsem tartozik az ismertebb, népszerűbb, érthetőbb alkotók közé. Az utóbbi időben amilyen eredményes „frontáttörés” történt Csontváry és Derkovits Gyula esetében: a szentendrei mester körül